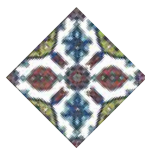

ΣΤΕΡΕΑ ΕΛΛΑΔΑ
STEREA ELLADA

Η ΑΘΗΝΑ ΣΤΟΥΣ ΟΘΩΜΑΝΙΚΟΥΣ ΧΡΟΝΟΥΣ

Η Οθωμανική περίοδος για την Αθήνα αρχίζει το 1458, με την ειρηνική κατάληψη της πόλης έπειτα από συνθηκολόγηση των Οθωμανών με τον τελευταίο δούκα των Acciajuoli, και λήγει το 1821, με την κήρυξη της Ελληνικής Επανάστασης. Στο διάστημα αυτό η πόλη παρέμεινε διαρκώς υπό οθωμανική κυριαρχία, με την εξαίρεση ενός σύντομου διαλείμματος ενετικής κατοχής το 1687-1688, που συνήθως λαμβάνεται ως όριο για τη διάκριση δύο υποπεριόδων, της λεγόμενης Πρώτης και Δεύτερης Οθωμανικής περιόδου.

Στα πρώτα χρόνια μετά την κατάκτηση, η εγκατάσταση των Οθωμανών περιορίστηκε στο χώρο της Ακρόπολης, ενώ

η έκταση της πόλης δεν φαίνεται να υπερέβαινε τα όρια του υστερορρωμαϊκού τείχους. Σύντομα ωστόσο, με την έλευση νέων χριστιανικών πληθυσμών και την αύξηση, αργότερα, του μουσουλμανικού στοιχείου, η πόλη επεκάθη και βαθμιαία ανασυγκροτήθηκε, ευνοημένη με διοικητικά και θρησκευτικά προνόμια που αποδίδονται στον ίδιο τον Μεχμέτ (Μωάμεθ) τον Πορθητή. Την πορεία αυτή ανέκοψε το 1687 η επίθεση των Βενετών, που με αρχιστράτηγο τον Μοροζίνι πολιορκήσαν και βομβάρδισαν την Ακρόπολη, προκαλώντας τη μεγαλύτερη καταστροφή στην ιστορία των μνημείων της. Οι Βενετοί εγκατέλειψαν την Αθήνα πέντε μήνες αργότερα, εν τούτοις οι

Αθήνα, το Απάνω Παζάρι: διακρίνονται το Τζαμί του Τζισδαράκη και το βοεβοδαλίκι, λιθογραφία ακουατίντα, E. Dodwell, 1821.

Οθωμανοί, όπως και οι Έλληνες κάτοικοι που στο μεταξύ είχαν καταφύγει σε γειτονικές περιοχές, επανήλθαν στην πόλη μόλις το 1690. Η περίοδος που ακολούθησε χαρακτηρίστηκε από κοινωνικές και οικονομικές ανακατατάξεις, ενώ από το 1760 η υπαγωγή της πόλης στο διοικητικό σύστημα του «μαλικιανέ» οδήγησε σε δραστική επιδείνωση των συνθηκών ζωής των κατοίκων, με αποκορύφωμα την εικοσαετή αυταρχική διακυβέρνηση του βοεβόδα Χατζή Αλή Χασεκί (1775-1795).

Σε όλη τη διάρκεια της περιόδου, η πολεοδομική οργάνωση της πόλης φαίνεται ότι ακολουθεί τη βασική διαίρεση στις περιοχές του «κάστρου» και της «κάτω πόλης», με αντίστοιχο διαχωρισμό των λειτουργιών τους σε οικονομικό και κοινωνικό επίπεδο. Οι σχετικές πηγές για τους δύο πρώτους

αιώνες είναι περιορισμένες, ωστόσο μετά το γ' τέταρτο του 17ου αιώνα πολύτιμες πληροφορίες παρέχουν τα έργα ξένων περιηγητών, που όλο και συχνότερα επισκέπτονται την πόλη, περιγράφοντας την τοπογραφία και σχεδιάζοντας τα μνημεία της.

Το Κάστρο, η Ακρόπολη, υπήρξε τόπος αποκλειστικής διαμονής μουσουλμανικού πληθυσμού και μάλιστα της οθωμανικής φρουράς: έτσι από τις πρώτες ενέργειες των Οθωμανών ήταν η μετατροπή του χριστιανικού Παρθενώνα σε τέμενος και η επισκευή των οχυρώσεων, που συστηματικότερα ενισχύθηκαν τον 17ο αιώνα με την ανέγερση του τείχους της Υπαπαντής. Η κάτω πόλη, πυκνοδομημένη με κατοικίες και δημόσια κτήρια, χωριζόταν σε πλατώματα και ενορίες-μαχαλάδες και συγκέντρωνε

τις οικονομικές, διοικητικές και θρησκευτικές λειτουργίες. Οι εμπορικές δραστηριότητες, με την καθημερινή (Κάτω Παζάρι) και την εβδομαδιαία αγορά (Πάνω Παζάρι) αναπτύσσονταν στην περιοχή της Βιβλιοθήκης του Αδριανού και της Ρωμαϊκής Αγοράς, όπου βρισκόταν ακόμη το διοικητικό κέντρο και η κατοικία του βοεβόδα. Τη δημόσια εικόνα της πόλης συμπλη-

ρώνουν λουτρά, τεμένη, τεκέδες και εκπαιδευτήρια, καθώς και μεγάλος αριθμός εκκλησιών, παλαιότερων και νέων. Σε ό,τι αφορά τα οχυρωματικά έργα, περιορίζονται στην οικοδόμηση το 1778 του τείχους του Χασεκί, που κατασκευάστηκε πρόχειρα, με υλικό που αποσπάστηκε από αρχαιότερα κτήρια.

Μετά την κήρυξη της Επανάστασης, οι Έλληνες κατόρθωσαν να επι-

κρατήσουν στην πόλη για τέσσερα χρόνια (1822-1826), στη διάρκεια των οποίων επιδόθηκαν στην προσπάθεια αναδιοργάνωσης του δημόσιου βίου, λαμβάνοντας μέριμνα και για τα μνημεία της. Ωστόσο, το 1827 τα στρατεύματα του Κιουταχί ανακατέλαβαν την πόλη, που εγκαταλείφθηκε για δεύτερη φορά από τους κατοίκους της. Η οριστική απελευθέρωση της Αθήνας, με την παράδοση της Ακρόπολης στους Βαυαρούς, έγινε στις 31 Μαρτίου 1833, και σύντομα ακολούθησε η ανακήρυξή της σε πρωτεύουσα του ανεξάρτητου ελληνικού κράτους.

ΡΑΪΝΑ ΠΟΥΛΗ

Αθήνα, Φετιγιέ τζαμί, υδατογραφία, E. Peytier, 1833-6.

Φετιχιέ τζαμί (ή Τζαμί του Σταροπάζαρου)

Τέμενος

17ος αι. (1668-1670;)

Ν. Αττικής, Αθήνα, Αρχαιολογικός χώρος
Ρωμαϊκής Αγοράς

1

του σουλτάνου στην πόλη το 1458. Αρχικά υποστηρίχθηκε ότι το κτήριο αποτελεί μετασκευή κατά τον 15ο αιώνα του βυζαντινού ναού της Παναγίας του Σταροπάζαρου, που υπήρξε καθεδρικός ναός των Ορθοδόξων επί Φραγκοκρατίας (Καμπούρογλου). Η θεωρία αυτή σύντομα εγκαταλείφθηκε για τη γενική παραδοχή της αυτόνομης κατασκευής του κτηρίου, ωστόσο πρόσφατες έρευνες απέδειξαν πράγματι την ύπαρξη ενός μετασκευασμένου χριστιανικού ναού στον ίδιο χώρο, οδηγώντας –σε συνδυασμό και

Φετιχιέ τζαμί, γενική άποψη.

Σύμφωνα με ερμηνεία της ιστορικής ονομασίας του («Φετιχιέ» = του Πορθητή, της εκπορθήσεως), η ίδρυση του τεμένους συνδέθηκε από παλαιά με τον Μεχμέτ (Μωάμεθ) Β΄ τον Πορθητή και τοποθετήθηκε χρονικά αμέσως μετά την κατάληψη της Αθήνας, σε συνάρτηση και με την πρώτη επίσκεψη

με νεώτερη μελέτη του– σε αναχρονολόγηση του μνημείου μέσα στον 17ο αιώνα, πιθανόν μεταξύ των ετών 1668-1670.

Το τέμενος οικοδομήθηκε στο χώρο όπου εκτεινόταν το Πάνω Παζάρι και βρίσκεται στη θέση τρίκλιτης βασιλικής, που εντοπίστηκε το 1964 και

ερευνήθηκε αποσπασματικά σε τμήματα του βόρειου κλίτους (ανατολικό ήμισυ), της ανατολικής πλευράς (κόγχη ιερού βήματος και νότιου κλίτους) και του νάρθηκα. Στη σύντομη δημοσίευση της ανασκαφής στο Αρχαιολογικό Δελτίον, αναφέρεται η επισήμανση μετασκευής στη βορειοανατολική κόγχη και λείψανα ζωγραφικού διακόσμου με φυτικά θέματα σε λευκό βάθος στη νοτιοδυτική γωνία της, ενώ η βασιλική τοποθετείται χρονικά γενικά στην παλαιοχριστιανική περίοδο. Τελευταίες ερ-

ντας ορισμένα μορφολογικά στοιχεία του κτηρίου (τύπος κιονοκράνων στο εσωτερικό, σχήμα τόξων κ.ά.), αρχαιολογικά δεδομένα αναφορικά με τη θέση του μιναρέ του και ιστορικές πληροφορίες από κείμενα της εποχής και επιγραφές προσκυνητών που διασώθηκαν στην πύλη του, διατυπώνεται η άποψη ότι το τέμενος οικοδομήθηκε μεταξύ των ετών 1668-1670, σε αντικατάσταση υπάρχοντος τεμένους που είχε διαμορφωθεί με τη μετατροπή του χριστιανικού ναού λίγα χρόνια νωρίτερα. Η ονομασία «Φετιχιέ»

Φετιχιέ τζαμί, πρόσοψη, α' μισό 20ού αι.

γασίες καθαρισμού και αποχρωμάτωσης, που εκτελέστηκαν από την Α' Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων στο πλαίσιο των έργων Ενοποίησης των Αρχαιολογικών Χώρων της Αθήνας (1998 και εξής), οδήγησαν σε αναθεώρηση της χρονολόγησης του ναού στους μεσοβυζαντινούς χρόνους. Ταυτόχρονα διαπιστώθηκε ότι το κτήριο λειτούργησε για κάποιο διάστημα ως τέμενος, όπως προκύπτει από τη μετατροπή σε μιχράμπ της αψίδας του ιερού βήματος.

Το στοιχείο αυτό ενισχύει την άποψη της κατασκευής του μνημείου μεταγενέστερα, στο β' ήμισυ του 17ου αιώνα, όπως υποστηρίχθηκε σε σχετικά πρόσφατη μελέτη του Machiel Kiel. Συνεκτιμώ-

για το νέο τέμενος θεωρείται ότι συνδέεται με την επιτυχή ολοκλήρωση των πολεμικών επιχειρήσεων στην Κρήτη και την κατάληψη του νησιού από τους Οθωμανούς το 1669. Η εκδοχή του συσχετισμού της με την ανακατάληψη της Αθήνας έπειτα από τη βενετική κατοχή του 1687 δεν φαίνεται πιθανή, καθώς ήδη το 1676 οι Spon και Wheeler, αναφερόμενοι στο μνημείο, σημειώνουν ότι πρόκειται για κτήριο πλήρως ανακατασκευασμένο από τους Οθωμανούς.

Στα χρόνια της πρώτης απελευθέρωσης της Αθήνας, το τέμενος παραχωρήθηκε από τη Δημογεροντία στη Φιλόμουσο Εταιρεία για τη στέγαση σχολείου της αλληλοδιδασκτικής μεθόδου. Το 1935, όταν, με τις εργασίες αναστήλωσης που πραγματο-

Φετιχιέ τζαμί, βόρεια όψη
τεμένους και τρίκλιτη
βασιλική.

ποιήθηκαν, το κτήριο απαλλάχθηκε από τις εξωτερικές του προσθήκες αποκτώντας την εικόνα που διατηρεί έως και σήμερα.

Το τέμενος ανήκει σε αρχιτεκτονικό τύπο γνωστό στη διεθνή βιβλιογραφία με τον όρο «quatrefoil plan» (ή «four-leaf-clover plan», «clover-leaf cross-in-square plan»), λόγω της διαμόρφωσης της στέγασής του με τέσσερα τεταρτοσφαίρια για την αντιστήριξη του κεντρικού τρούλου. Πρόκειται για τύπο που αντιπροσωπεύεται σε ορισμένα από τα λαμπρότερα τεμένη της Κωνσταντινούπολης και γνώρισε μεγάλη διάδοση σε εδάφη της οθωμανικής επικράτειας κατά τον 16ο και 17ο αιώνα, ενώ θεωρείται κατά μία άποψη δημιούργημα της πρωτεύουσας που είχε ως πρότυπο το ναό της Αγίας Σοφίας.

Ακολουθώντας το τυπικό σχήμα της σύνθεσης του οθωμανικού τεμένους, το μνημείο αποτελείται από μία μεγάλη τετράγωνη αίθουσα προσευχής και ένα προστώ στη δυτική πλευρά της. Η τοιχοποιία του, ορατή στις εξωτερικές όψεις που δεν φέρουν επιχρίσματα,

είναι κυρίως αργολιθοδομή με παρέμβλητα κεραμικά τεμάχια και πυκνή χρήση λαξευμένων λίθων και αρχαιότερου οικοδομικού υλικού. Τη στέψη των τοίχων περιτρέχουν επάλληλες οδοντωτές ταινίες, ενώ όλοι οι τρούλοι καλύπτονται με κεραμίδια.

Εσωτερικά, το κέντρο της αίθουσας ορίζουν τέσσερις κίονες, τα κιονόκρανα των οποίων φέρουν διακόσμηση από σχηματοποιημένα υδροχαρή φύλλα. Οι κίονες στηρίζουν ημικυκλικά τόξα, επί των οποίων φέρεται ο κεντρικός τρούλος, μέσω τεσσάρων σφαιρικών τριγώνων. Στις τέσσερις πλευρές του κεντρικού τετραγώνου διαμορφώνονται τεταρτοσφαίρια για την παραλαβή των ωθήσεων του τρούλου, ενώ τη στέγαση συμπληρώνουν μικρότεροι ημισφαιρικοί θόλοι που καλύπτουν τα γωνιαία διαμερίσματα.

Στο μέσον της ανατολικής πλευράς βρίσκεται το μιχράμπ, σε μορφή απλής ημικυκλικής κόγχης που δεν διατηρεί ιδιαίτερη διακόσμηση. Στην περίμετρο της αίθουσας ανοίγονται δύο σειρές παραθύρων, εκ των οποίων τα μικρότερα στην ανώτερη στάθμη

διαμορφώνονται τοξωτά. Σε δύο σημεία, πάνω από ανοίγματα αυτής της σειράς (στην ανατολική πλευρά πάνω από το μιχράμπ και στο πρώτο από ανατολικά παράθυρο της βόρειας πλευράς) σώζεται εξίτηλη γραπτή διακόσμηση των πλαισίων τους, με φυτικά θέματα λευκού χρώματος σε ερυθρό ή μπλε βάθος. Οι υπόλοιπες εσωτερικές επιφάνειες είναι σήμερα επιχρισμένες, με την εξαίρεση των θολιτών που σχηματίζουν τα τόξα.

Πλουσιότερη μορφολογικά εμφανίζεται η δυτική όψη του κτηρίου με τη μοναδική είσοδο στο χώρο, η οποία φέρει ανάγλυφο μαρμάρινο περίθυρο. Στους ορθοστάτες του διακρίνονται ακόμη αμυδρά σύντομες γραπτές επιγραφές στην οθωμανική, ενθυμήματα προσκυνητών με προσευχές και στίχους από ποιήματα. Εκατέρωθεν της εισόδου, ανάμεσα στα μεγάλα ορθογώνια παράθυρα της στάθμης του δαπέδου διαμορφώνονται δύο κόγχες-μιχράμπ με απολήξεις κοσμημένες με σταλακτίτες.

Το προστώο που δημιουργείται στην ίδια πλευρά καλύπτεται με πέντε χαμηλούς θόλους και στηρίζεται στην όψη του σε τέσσερις κίονες, που φέρουν ακόσμητα κιονόκρανα και εδράζονται σε μαρμάρινες βάσεις που βρίσκονται σε δεύτερη χρήση. Το βόρειο άκρο του ορίζεται από τοίχο, ενώ στο νότιο, που σήμερα είναι επίσης τοιχισμένο, υπήρχε άνοιγμα που απεικονίζεται και σε έργα περιηγητών του α' μισού του 19ου αιώνα (Peytier 1833-1836, Du Moncel 1843). Στα εσωράχια των τόξων που φέρουν τους τρούλους διατηρούνται ίχνη χρωματισμών, ενώ στο δάπεδο του χώρου υπάρχουν ενσωματωμένα αρχαία μαρμάρινα μέλη.

Από το μιναρέ που φαίνεται ότι προϋπήρχε ως στοιχείο του τεμένους που στεγάσθηκε στη βασιλική, διατηρείται η τετράγωνη βάση με τμήμα της εσωτερικής ελικοειδούς σκάλας, σε μικρή απόσταση από τη ΝΔ γωνία του οικοδομήματος.

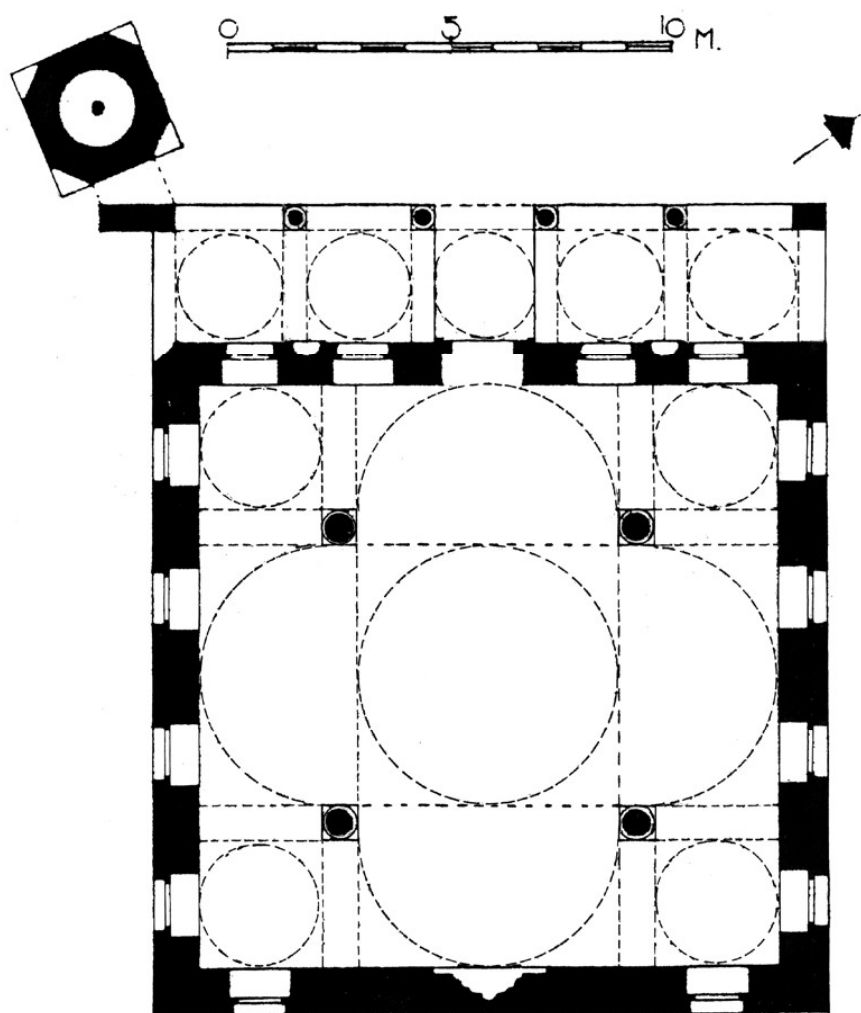
Η αναστήλωση του μνημείου, με ταυτόχρονη απελευθέρωσή του από τις νεώτερες προσθήκες, πραγματοποιήθηκε το 1935 από τον Αναστάσιο Ορλάνδο και συνοδεύθηκε από εργασίες αποχρωμάτωσης στο εσωτερικό του, κατά τις οποίες συγκεντρώθηκαν πολλά θραύσματα γλυπτών μελών και επιγραφών. Το 1963 έγιναν διευθετήσεις στον περιβάλλοντα χώρο, καθώς και διαμορφώσεις εσωτερικά, προκειμένου το κτήριο

να χρησιμοποιηθεί για τη στέγαση συλλογής αρχαιοτήτων. Έκτοτε στο μνημείο εκτελούνται βασικές εργασίες καθαρισμού και συντήρησης από την Α' Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων, χωρίς αλλαγή της χρήσης του.

ΡΑΪΝΑ ΠΟΥΛΗ

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Χωρέμη 2004, 7-8. Kiel 2002. Λαζαρίδης 1964. Μαλτέζος 1960, 101-102. Ορλάνδος 1937, 204-206. Ξυγγόπουλος 1929, 117, εικ. 145-146 (όπου και παλαιότερη βιβλιογραφία). Καμπούρογλου 1922, 367-371.

Φετιχιέ τζαμί, κάτοψη.

Τζαμί του Τζισδαράκη, γενική άποψη.

Τζαμί του Τζισδαράκη (ή Τζαμί του Κάτω Σιντριβανιού)

Τέμενος

1799

2

Ν. Αττικής, Αθήνα, πλατεία Μοναστηρακίου,
επί των οδών Πανδρόσου και Άρεως

Το τέμενος οικοδομήθηκε σε νευραλγικό σημείο της πόλης, στο χώρο του Κάτω Παζαριού και πολύ κοντά στο σιντριβάνι που σηματοδοτούσε το κέντρο του.

Σύμφωνα με την κτητορική επιγραφή του, ιδρύθηκε από τον Αθηναίο βοεβόδα Μουσταφά Αγά Τζισδαράκη. Η παράδοση, όπως καταγράφεται στο λεγόμενο «Χρονικό του Ανθίμου», αναφέρει ότι για την κατασκευή του χρησιμοποιήθηκε ασβέστης που προήλθε από «μίαν

κολόναν απ' εκείνας του Αδριανού», την οποία ανατίναξαν για το σκοπό αυτό με πυρίτιδα. Η πληροφορία θεωρήθηκε ότι αφορά σε κίονα του ναού του Ολυμπίου Διός, αν και πιθανότερα αναφέρεται στην παρακείμενη Βιβλιοθήκη του Αδριανού. Το περιστατικό είναι βέβαιο ότι προκάλεσε την αντίδραση της κοινής γνώμης –καθώς ήταν ευρύτατα διαδεδομένη η δοξασία ότι οι καταστροφές αρχαίων επέφεραν κάποια θανατηφόρα επιδημία– με αποτέλεσμα την επιβολή προστίμου στον Τζισδαράκη και την εκτόπισή του από την πόλη.

Στο διάστημα της πρώτης ανακατάληψης της Αθήνας (1822-1826), το κτήριο φιλοξένησε συνελεύσεις της κοινότητας. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι απεικονίσεις του μνημείου από περιηγητές της εποχής (Forbin 1817-18, Rorbye, Heideck 1830, Skene 1839, Du Moncel 1843 κ.ά), οι οποίες, εκτός από τις πληροφορίες που παρέχουν για το ίδιο το οικοδόμημα, αποδίδουν

Τζαμί του Τζισδαράκη, προστώο και η οδός Άρεως.

και την ατμόσφαιρα που επικρατούσε στο περιβάλλον του, όπου συνήθως υπήρχε ζωνρή εμπορική κίνηση.

Από το 1918 στο χώρο του μνημείου στεγάσθηκε το Μουσείο Ελληνικών Χειροτεχνημάτων, μετέπειτα Μουσείο Κοσμητικών Τεχνών και από το 1959 Μουσείο Ελληνικής Λαϊκής Τέχνης, παράρτημα του οποίου αποτελεί σήμερα το κτήριο.

Το κτήριο έχει τετραγωνική κάτοψη και αποτελείται από χώρους σε δύο επίπεδα, εκ των οποίων αυτοί στη στάθμη της πλατείας και των παρακείμενων οδών λειτουργούν σήμερα ως καταστήματα. Το τέμενος καταλαμβάνει το δεύτερο επίπεδο και αποτελείται από μία μεγάλη τετράγωνη αίθουσα προσευχής που φέρει στη δυτική πλευρά ανοικτό κιονοστήριχο προστώο, προσβάσιμο από κλίμακα στη νότια πλευρά του. Την αίθουσα στεγάζει ημισφαιρικός τρούλος που εδράζεται σε οκταγωνική βάση και καλυπτόταν αρχικά με μόνυβδο και σήμερα με κεραμίδια. Στη

Τζαμί του Τζισδαράκη, εσωτερικό.

Τζαμί του Τζισδαράκη, λεπτομέρεια του μιχράμπ.

νοτιοδυτική γωνία υπήρχε μιναρές, που κατεδαφίσθηκε μεταξύ των ετών 1839-1843, όπως συνάγεται από την αντιπαραβολή γνωστών απεικονίσεων του μνημείου.

Ο εσωτερικός χώρος (σήμερα διαρθρωμένος σε δύο επίπεδα) ήταν αρχικά ενιαίος, με επαρκή φυσικό φωτισμό, που εξασφάλιζαν οι δύο σειρές παραθύρων στην περίμετρο και οι φεγγίτες στη βάση του τρούλου. Ο θόλος φέρει ακτινωτές νευρώσεις που συγκλίνουν σε οκτάπλευρη ροζέτα, ενώ η βάση του διαμορφώνεται με οκτώ αβαθή τόξα, τα τύμπανα των οποίων διατρυπώνται από παράθυρα. Στην επόμενη ζώνη σχηματίζονται αβαθή τυφλά τόξα που εναλλάσσονται με τεταρτοσφαίρια στις γωνίες για τη μετάβαση από το τετράγωνο της αίθουσας στο κυκλικό σχήμα του

τρούλου. Οι επιφάνειες είναι εξολοκλήρου επιχρισμένες, με την εξαίρεση των πώρινων λαξευτών στοιχείων που χρησιμοποιούνται στα τόξα και μεταξύ των οριζόντιων ζωνών. Κατά τόπους διατηρούνται σπαράγματα ζωγραφικής διακόσμησης με φυτικά θέματα σε λευκό βάθος.

Στην αίθουσα προσευχής κυρίαρχο στοιχείο είναι το μιχράμπ, που βρίσκεται στο μέσον της ανατολικής πλευράς, προσανατολισμένο προς τη Μέκκα. Η κόγχη του διαμορφώνεται πολυεδρική, με τεταρτοσφαιρική απόληξη που φέρει σταλακτίτες και σπειροειδή κοσμήματα στο εσωράχιο. Η κόγχη εγγράφεται σε ορθογώνιο, στο άνω τμήμα του οποίου υπάρχουν δύο επιγραφές και περίτεχνη γραπτή διακόσμηση σε διάχωρα, με τυπικά θέματα ισλαμικής διακοσμητικής (ανθοδοχεία, βλαστούς, άνθη κ.ά.).

Η μοναδική είσοδος στο χώρο ανοίγεται στη

δυτική πλευρά και πλαισιώνεται εξωτερικά από μαρμάρινο περιθώριμα με πλούσια ανάγλυφη διακόσμηση. Πάνω από την είσοδο διατηρείται η ιδρυτική επιγραφή, ενώ αριστερά και δεξιά της, ανάμεσα στα μεγάλα παράθυρα, σχηματίζονται μικρές κόγχες-μιχράμπ για την τέλεση της υπαίθριας προσευχής. Στη ζώνη αυτή παραμένει ορατή η τοιχοποιία, που χαρακτηρίζεται από πυκνή χρήση λαξευμένων λίθων και γλυπτών πώρινων στοιχείων στα πλαίσια των ανοιγμάτων.

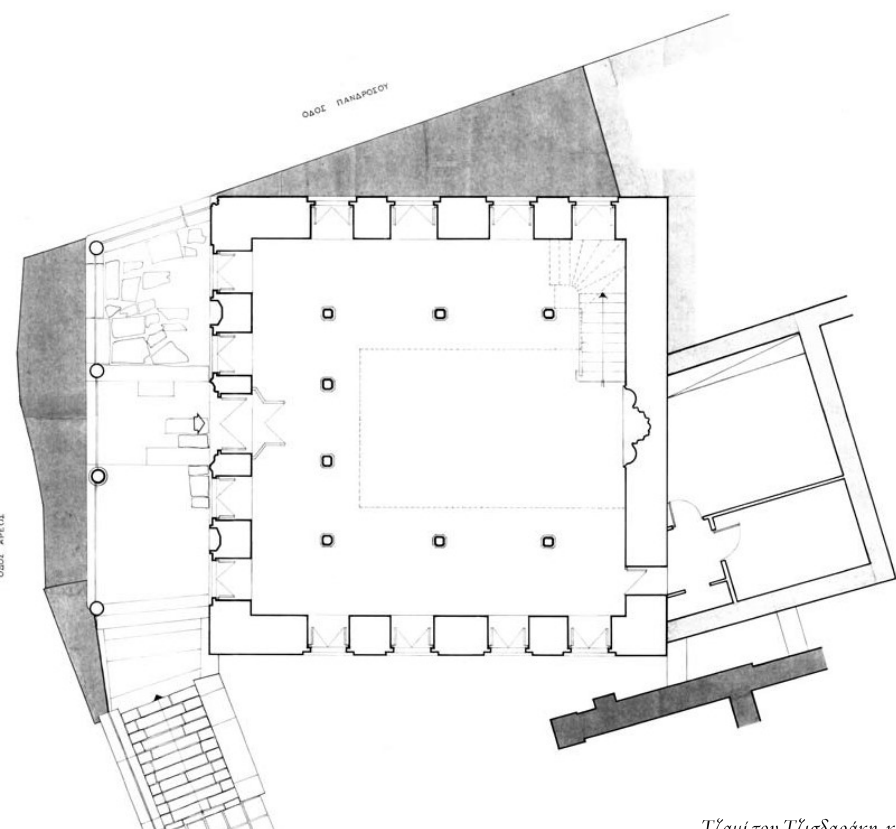
Το προστώ που δημιουργείται στην ίδια πλευρά φέρεται σε τέσσερις κίονες, τους οποίους στηρίζουν ελαφρώς οξυκόρυφα τόξα, και στεγάζεται με τρεις τρουλίσκους, το κέντρο των οποίων καλύπτουν κυκλικά κοσμήματα. Η τριμερής διάρθρωσή του εμφανίζει κάποια ασυμμετρία ως προς τη διαμόρφωση της όψης, στοιχείο που έχει ερμηνευθεί ως ένδειξη της κατασκευής του σε δεύτερη, ενδεχομένως, φάση.

Η αναστήλωση του κτηρίου πραγματοποιήθηκε το 1915 από τον Αναστάσιο Ορλάνδο, σε σχέδια του οποίου κατασκευάστηκαν αργότερα το εσωτερικό πατάρι (1920) και ισόγειο κτίσμα γραφείων στην ανατολική πλευρά. Μετά τους σεισμούς του 1981 και τις σοβαρές βλάβες που προκάλεσαν, εργασίες στερέωσης και αποκατάστασης του μνημείου εκτελέστηκαν στο διάστημα 1982-1991. Έκτοτε το κτήριο λειτουργεί ως παράρτημα του Μουσείου Ελληνικής Λαϊκής Τέχνης και σήμερα στεγάζει έκθεση κεραμικών της Συλλογής Β. Κυριαζόπουλου.

ΡΑΪΝΑ ΠΟΥΛΗ

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Μιχελή 1984, 63-65. Μαλτέζος 1960, 102-104. Ξυγγόπουλος 1929, 117, εικ. 147-148 (όπου και παλαιότερη βιβλιογραφία).

Τζαμί του Τζισδαράκη, κάτοψη.

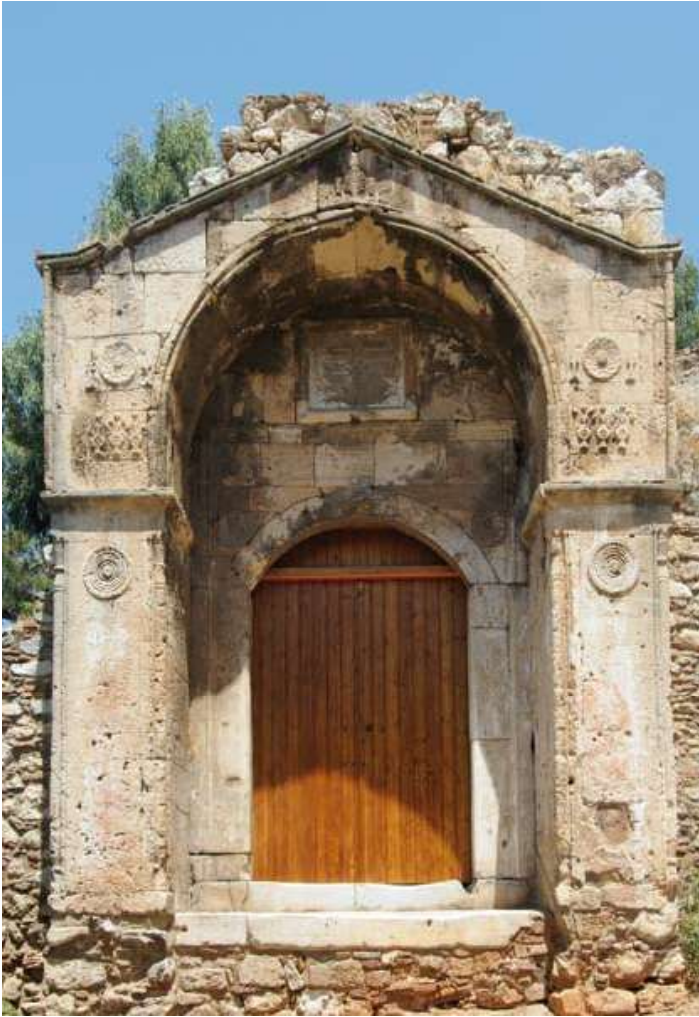
Μεντρεσές

Ιεροδιδασκαλείο

1721

Ν. Αττικής, Αθήνα, Πλάκα, βόρεια της
Ρωμαϊκής Αγοράς, οδός Αιόλου και Πελοπίδα

3

Μεντρεσές, πυλώνας.

Το μνημείο, σύμφωνα με την επιγραφή που σώζεται στην πύλη της εισόδου του, ιδρύθηκε το 1721 από τον Μεχμέτ Φαχρή. Συνδέθηκε ιστορικά με τον απελευθερωτικό αγώνα στην Αθήνα, όταν το 1821 διαδραματίστηκαν στο χώρο του δύο θυελλώδεις συνεδριάσεις των

οθωμανικών αρχών της πόλης, που εξιστορούνται σε χρονικά της εποχής.

Έχοντας διαφύγει την καταστροφή κατά την Επανάσταση, προτάθηκε αρχικά να στεγάσει την Ακαδημία Ωραιών Τεχνών (1824) και στη συνέχεια τον Καθολικό ναό των Αθηνών (1834, 1846). Μετά το 1837 χρησιμοποιήθηκε επί μακρόν ως φυλακή, στην οποία διέμεναν, μεταξύ άλλων, γνωστές πολιτικές προσωπικότητες με αντικαθεστωτική ιδεολογία και δράση. Την ίδια εποχή δημιουργήθηκε η φημολογία για τον «πλάτανο του μεντρεσέ», δέντρο που κατά την παράδοση φυτεύθηκε από τον λήσταρχο Μπίμπισι (γνωστό από το περιστατικό της απαγωγής της Δούκισσας της Πλακεντίας) και φέρεται να χρησιμοποιήθηκε για απαγχονισμούς.

Γκρεμίστηκε το 1914, με την εξαίρεση της πύλης και τμήματος στη νότια πλευρά του.

Στην αρχική του μορφή του κτήριο περιλάμβανε δύο πτέρυγες ισόγειων κελιών, που αναπτύσσονταν κατά μήκος της νότιας και ανατολικής πλευράς μιας εσωτερικής αυλής. Η είσοδος βρισκόταν στο μέσον της νότιας πτέρυγας, ενώ στη βόρεια και δυτική πλευρά υπήρχε ψηλός μανδρότοιχος. Την πρόσοψη των κελιών προς την αυλή διέτρεχε κιονοστήρικτη στοά, ενώ στο βόρειο άκρο της ανατολικής πτέρυγας διαμορφωνόταν αίθουσα διδασκαλίας και προσευχής. Χαρακτηριστικό του κτηρίου –όπως απεικονίζεται και σε χαλκογραφία του Theodore du Moncel (1842)– είναι η κάλυψη των χώρων του με μικρούς ημισφαιρικούς θόλους (με υψηλότερο αυτόν που σηματοδοτούσε την είσοδο) και οι πολλές υψηλές καμινάδες. Με τη μετατροπή του σε φυλακή η εικόνα αυτή σταδιακά αλλοιώθηκε, αρχικά με την κατασκευή νέων πτερύγων στη βόρεια και δυτική πλευρά (1837-1845) και στη συνέχεια με την προσθήκη ορόφου (γύρω στο 1850), οπότε το κτήριο καλύφθηκε με κεραμοσκεπή.

Τα σωζόμενα τμήματα της νότιας πλευράς περιλαμβάνουν την πύλη της κύριας εισόδου και μέρος του παρακείμενου προς Α κελιού, με τον πλινθόκτιστο θόλο του. Η θύρα εισόδου ανοίγεται στο τύμπανο αβαθούς κόγχης, κτισμένης με λαξευτούς λίθους, η οποία απολήγει σε πεταλόμορφο τόξο και φέρει ανάγλυφα διακοσμητικά θέματα. Πάνω από τη θύρα, εντός πλαισίου, διατηρείται η ανάγλυφη ιδρυτική επιγραφή.

Εσωτερικά διατηρούνται ελάχιστα λείψανα, μεταξύ

των οποίων υπολείμματα από το τέμενος στη ΒΑ γωνία, με τμήμα του μιχράμπ του ενσωματωμένο σε νεώτερη τοιχοποιία. Στο χώρο σώζεται επίσης ορατό τμήμα του υστερορωμαϊκού τείχους. Στο μνημείο πραγματοποιούνται τακτικοί καθαρισμοί, ενώ τελευταία, στο πλαίσιο των έργων Ενοποίησης των Αρχαιολογικών Χώρων της Αθήνας έγιναν κηπευτικές διαμορφώσεις και κατασκευάστηκε περίφραξη στην πρόσοψη.

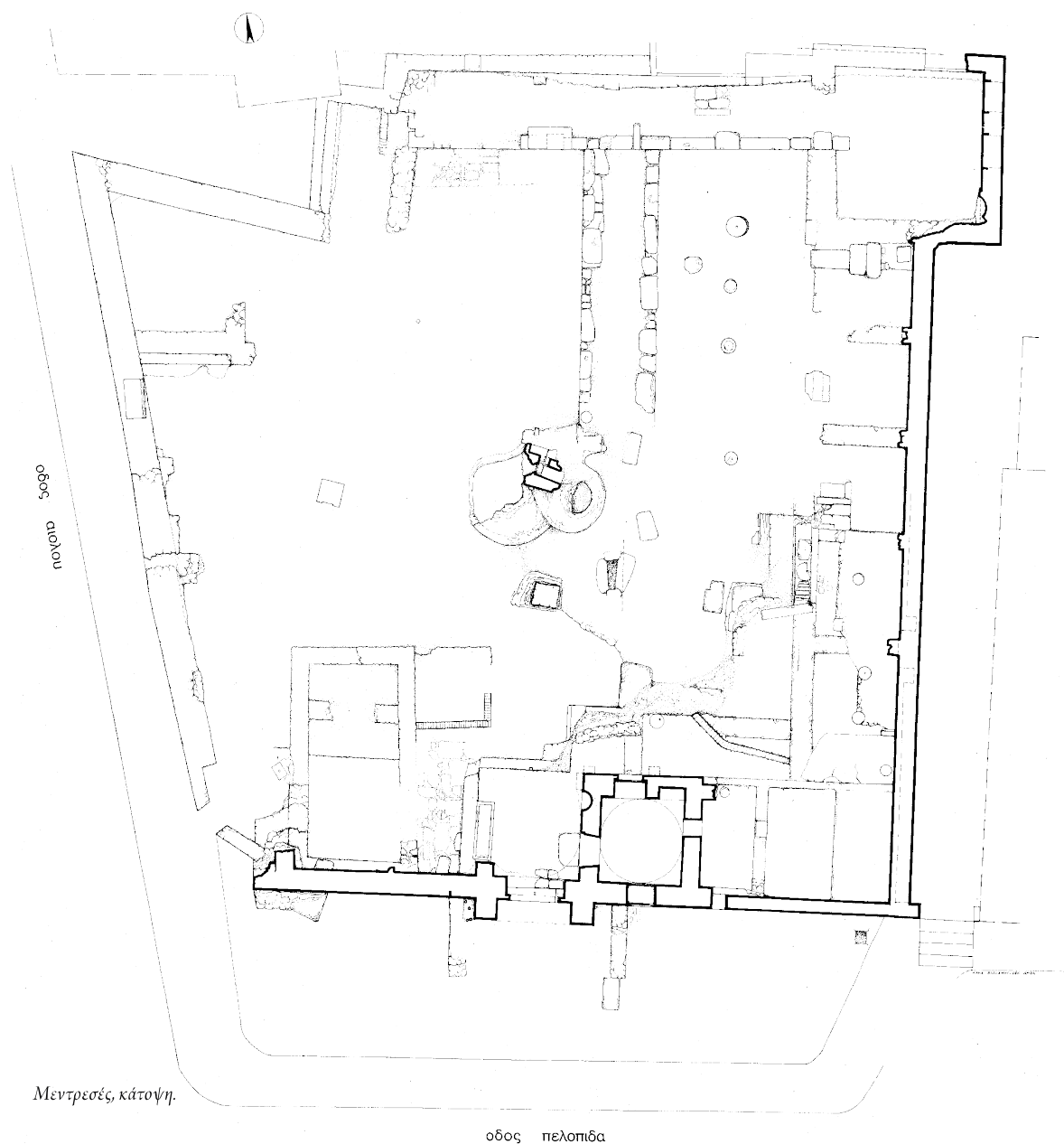
Το μνημείο σήμερα δεν είναι επισκέψιμο και ο χώρος

του χρησιμοποιείται εν μέρει για τη στέγαση αρχαιολογικού υλικού.

ΡΑΪΝΑ ΠΟΥΛΗ

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Αγγελομάτης 2007. ΑΔ 53 (1998), Β'1 Χρονικά, 48.
Μαλτέζος 1960, 94-96. Ευγγόπουλος 1929, 119, εικ. 149-152 (όπου και παλαιότερη βιβλιογραφία).
Καμπούρογλου 1922, 375-381.

Μεντρεσές, κάτοψη.

Λουτρό Αμπίντ Εφέντη

Λουτρό

15ος-17ος, επέκταση 19ος αι.

4

Ν. Αττικής, Αθήνα, Πλάκα, βόρεια της
Ρωμαϊκής Αγοράς, οδός Κυρρήστου 8

Λουτρό Αμπίντ Εφέντη, πρόσοψη.

Το Λουτρό Αμπίντ Εφέντη είναι το μοναδικό σωζόμενο από τα τρία χαμάμ που υπήρχαν στην Αθήνα στα τέλη του 19ου αιώνα. Είναι γνωστό και ως Λουτρό των Αέριδων, λόγω της άμεσης γειτνίασης με τον Πύργο των Ανέμων (Ωρολόγιο του Κυρρήστου).

Πρόκειται για ένα διπλό λουτρό της πρώτης περιόδου της οθωμανικής κυριαρχίας στην Αθήνα, όμως πρέπει αρχικά να κατασκευάστηκε σαν μονό και η μετατροπή του να έγινε μέσα στη δεκαετία του 1870. Τα δύο τμήματα χρησιμοποιούν από κοινού την εστία και το λεβητοστάσιο. Έχει δύο κύριες οικοδομικές φάσεις, από τις οποίες η δεύτερη ανάγεται στις αρχές του 20ού αιώνα και ακολουθεί τον νεοκλασικό ρυθμό με εκλεκτικιστικές επιδράσεις.

Λουτρό Αμπίντ Εφέντη, εσωτερικό.

Ο Οθωμανός περιηγητής Εβλιγιά Τσελεμπί, κατά το πέρασμά του από την Αθήνα, περιγράφει στο *Οδοιπορικό* του «τρία ευχάριστα χαμάμια»: Το Λουτρό του Ροδακιού ή του Χατζή Αλή που βρισκόταν στη γωνία των οδών Νικοδήμου και Αγίας Φιλοθέης κατεδαφίστηκε το 1890, ενώ το Λουτρό του Σταροπάζαρου ή του Ουλά Μπέη, βρισκόταν μέσα στη Ρωμαϊκή Αγορά και κατεδαφίστηκε όταν άρχισε η ανασκαφή του χώρου.

Ελάχιστα είναι τα διαθέσιμα ιστορικά στοιχεία που αφορούν στο μνημείο κατά τον 19ο αιώνα. Το Λουτρό Αμπίντ Εφέντη διατήρησε την αρχική του χρήση μέχρι το 1965, και το 1984 παραχωρήθηκε στο Μουσείο Λαϊκής Τέχνης.

Λουτρό Αμίντ Εφέντη, εσωτερικό.

Η κύρια είσοδος του βρισκόταν στην οδό Κυρρήστου 8 και μέσω ενός μικρού προθαλάμου γινόταν η προσπέλαση των δύο ανεξάρτητων τμημάτων. Το τμήμα που βρίσκεται προς τα δεξιά αποτελείται από ένα ορθογωνικό αποδυτήριο, που το μισό περιλαμβάνει τρία ιδιαίτερα μικρά δωμάτια. Μία ξύλινη σκάλα οδηγεί στο πατάρι, όπου υπάρχουν πέντε αντίστοιχοι μικροί θαλαμίσκοι, που προορίζονταν για την απόδυση και την ανάπαυση των λουομένων. Ο χώρος στεγάζεται από σύστημα χθαμαλών θολίσκων. Από την αίθουσα του αποδυτηρίου και μέσω διαδρόμου γίνεται η είσοδος στους βοηθητικούς χώρους, ενώ ένα τοξωτό άνοιγμα στην αριστερή πλευρά του οδηγεί στο χλιαρό τμήμα. Αυτό περιλαμβάνει

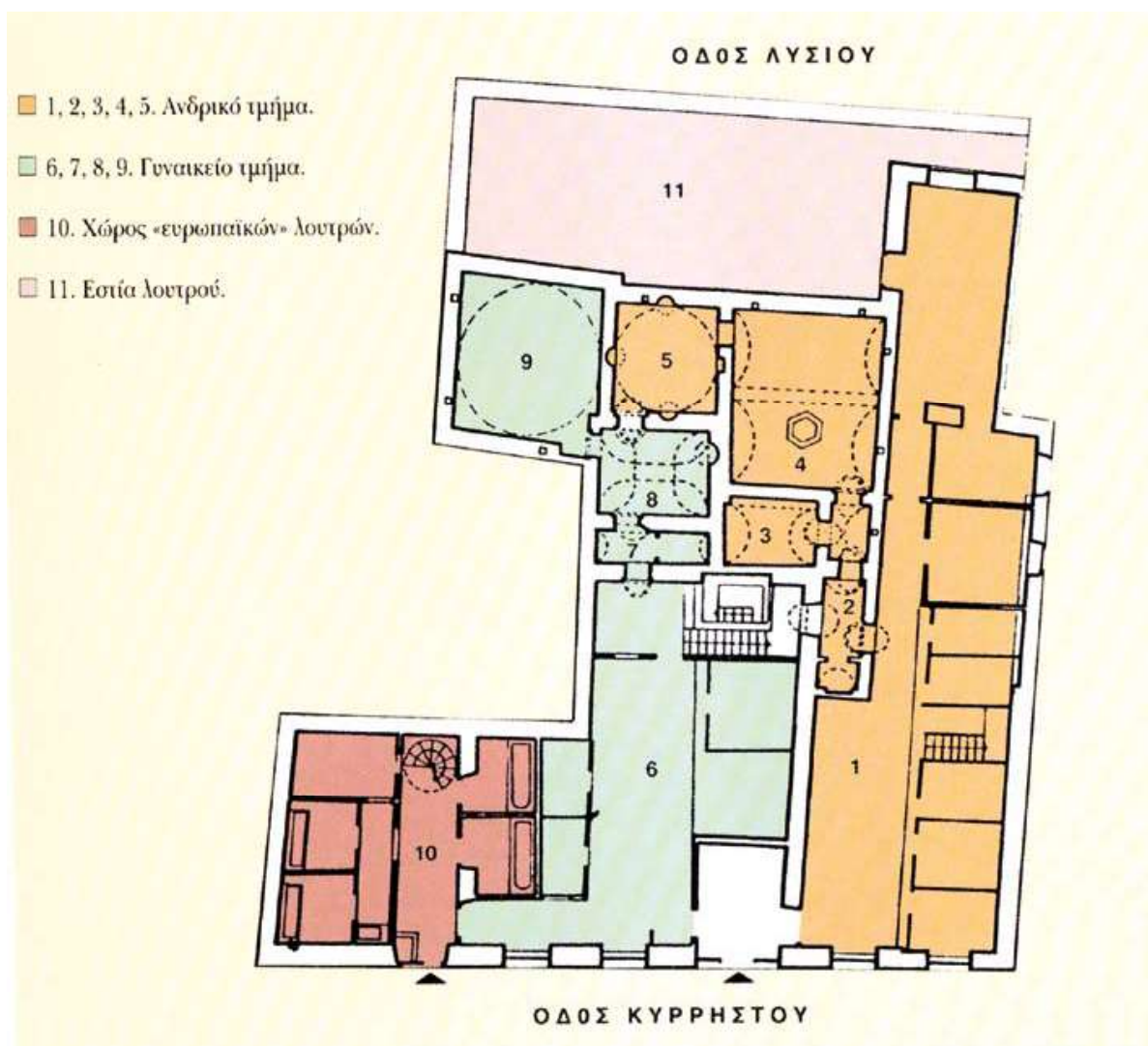
το χώρο υγιεινής, ένα μικρό ιδιαίτερο λουτρό και τον κυρίως ζεστό χώρο. Οι δύο πρώτοι καλύπτονται από ημισφαιρικούς θόλους, ενώ ο κυρίως χλιαρός από έναν ημικυλινδρικό και έναν σκαφοειδή θόλο, που διαχωρίζονται από ενδιάμεσο τόξο. Στο χώρο αυτό υπάρχει μαρμάρινο πολυγωνικό έδρανο, που θα πρέπει να χρησιμοποιείτο για το μασάζ των λουομένων. Ένα άνοιγμα στην αριστερή πλευρά του χώρου οδηγούσε στον θερμό χώρο, που ήταν τετράγωνος (με πλευρά 2,90 μ.), με ημικυκλικές κόγχες στο μέσον της τοιχοποιίας και στέγαση με ημισφαιρικό θόλο. Όλοι οι θόλοι φωτίζονται μέσω οπών, που καλύπτονταν από γυάλινα κωδωνόσχημα στοιχεία.

Το δεύτερο τμήμα που βρίσκεται προς τα αριστερά του προθαλάμου εισόδου περιλαμβάνει αντίστοιχα ένα αποδυτήριο με τέσσερις μικρούς θαλαμίσκους, που διαχωρίζονται μεταξύ τους από ξύλινα διάτρητα στοιχεία (καφασωτά), ενώ ένας διάδρομος στην αριστερή πλευρά του χώρου οδηγεί σε μικρή αυλή με πέντε ατομικούς χώρους λούσης. Στο βάθος του αποδυτηρίου υπάρχουν δύο διαδοχικοί προθάλαμοι, που οδηγούν στο κυρίως λουτρό. Ο χλιαρός χώρος έχει ορθογώνια κάτοψη (3,20x2,40 μ.), στεγάζεται με σκαφοειδή θόλο και, μέσω ενός τοξωτού ανοίγματος που διαμορφώνεται με πατούρα 0,10 μ., οδηγεί στο θερμό διαμέρισμα. Πρόκειται για έναν περίπου τετράγωνο χώρο, διαστάσεων 4,00x4,50 μ., που καλύπτεται με ημισφαιρικό θόλο. Στη νότια πλευρά του λουτρού βρίσκεται η εστία και η δεξαμενή του νερού.

Η σημερινή πολύπλοκη εικόνα της κάτοψης είναι αποτέλεσμα των συνεχών μετατροπών που έχει υποστεί το κτήριο, ενώ και η πρόσοψη από την οδό Κυρρήστου διαμορφώθηκε με βάση κεντρικό άξονα συμμετρίας.

Το λουτρό αποκαταστάθηκε στα τέλη της δεκαετίας του 1990. Οι κυριότερες εργασίες στερέωσης-συντήρησης περιλάμβαναν την εφαρμογή ενεμάτων για την ενίσχυση των λιθοδομών, την κατασκευή τοιχίων εγκιβωτισμού για την ενίσχυση των θεμελίων, την ενίσχυση των θολωτών οροφών, όπως και τη στεγάνωση των εξωραχίων και την τοποθέτηση γυάλινων φεγγίδων στις φωτιστικές οπές. Στο εσωτερικό εφαρμόστηκαν ισχυρά κονιάματα, ανακατα-

Λουτρό Αμίντ Εφέντη, κάτοψη.

σκευάστηκαν τα ξύλινα ταμπλαδωτά διαχωριστικά των διώροφων αποδυτηρίων και ζωγραφίστηκαν εκ νέου τα διακοσμητικά μοτίβα που κοσμούσαν τους θολίτες των οροφών και τις περιμετρικές στέψεις των τοίχων.

Το κτήριο χρησιμοποιείται ως Μουσείο και Κέντρο Τεκμηρίωσης με θέμα τον καλλωπισμό του σώματος. Στις αίθουσές του οργανώνονται περιοδικά θεματικές εκθέσεις σχετικές με τη λειτουργία του, εικαστικά δρώμενα, όπως εκθέσεις video art με ταυτόχρονη προβολή εικόνας και ήχου, αλλά και

εκπαιδευτικά προγράμματα. Ο ατμοσφαιρικός χώρος του λουτρού των Αέρηδων χρησιμοποιήθηκε με ιδιαίτερη επιτυχία και ως μικρή θεατρική σκηνή για την αφήγηση παραμυθιών.

ΕΛΕΝΗ ΚΑΝΕΤΑΚΗ

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Αυγούλη 1997, 267-274. Κανετάκη 2004α. Καρδαμίτση – Γραφάκου 1989, 34-42. Μπίρης 1959, 44, 184. Τραυλός 1993, 216. Χαρκιολάκης 2006, 88-111.

Κρήνη του Χασεκί

Κρήνη

Τέλη 18ου αι. (1788-1796)

Ν. Αττικής, Αθήνα, Βοτανικός, μέσα στο χώρο του Γεωπονικού Πανεπιστημίου Αθηνών, επί της Ιεράς Οδού

5

Κρήνη του Χασεκί.

Η κρήνη φέρεται ως κτίσμα του βοεβόδα των Αθηνών Χασεκί (1774-1796) και εντάσσεται στα όρια του μεγάλου αγροκτήματος που κατείχε στην περιοχή του σημερινού Βοτανικού, όπου είχε οικοδομήσει και την εξοχική κατοικία του. Από το κτηριακό της συγκρότημα –η αρχιτεκτονική του οποίου είχε σαφή οχρωματικό χαρακτήρα– διατηρούνται μέσα στο χώρο του Γεωπονικού Πανεπιστημίου και σε ελάχιστη απόσταση από την κρήνη, τμήμα ισόγειου θολωτού χώρου από το πυργοειδές κονάκι του Χασεκί (ενσωμα-

τωμένο στο κτήριο Κριμπά, Οθωνικής περιόδου), καθώς και τμήμα ισχυρού εσωτερικού περιβόλου με μία πύλη του.

Η κρήνη βρίσκεται στο βόρειο άκρο του παλαιού περιβόλου και σήμερα εμφανίζει την εικόνα ενός τετράπλευρου κτίσματος με επίπεδη κάλυψη και τοιχοποιία που φέρει νεώτερα επιχρίσματα. Η πρόσοψή της, που διατηρείται, είναι προσανατολισμένη προς την Ιερά Οδό και παρουσιάζει τυπική για την εποχή διαμόρφωση, με τον κρουνό κατασκευασμένο μέσα σε τοξωτή εσοχή και με ποτίστρα στη βάση της. Η εσοχή που σχηματίζεται είναι ιδιαίτερα αβαθής και απολήγει σε τόξο διπλής καμπυλότητας που φέρεται σε παραστάδες με ακοσμητα επίκρανα. Στο τύμπανό της, ο κρουνός βρίσκεται στο κάτω μέρος μεγάλης ορθογώνιας πλάκας, που φέρει διακόσμηση σε χαμηλό ανάγλυφο, επαναλαμβάνοντας το γενικό σχήμα και τον τύπο του τόξου στο μέτωπο. Ψηλότερα διακρίνεται η ύπαρξη επιγραφής μέσα σε πλαίσιο, τα στοιχεία της οποίας έχουν προ πολλού απολαξευθεί. Στη βάση της κρήνης σώζεται ορθογώνια μονολιθική γούρνα, στο χείλος της οποίας σχηματίζεται αυλάκι για την ελεγχόμενη απορροή του νερού.

Η όλη σύνθεση της πρόσοψης διαμορφώνεται με καλά λαξευμένα μαρμάρινα μέλη, κάποια από τα οποία πιθανόν βρίσκονται σε δεύτερη χρήση. Στη βόρεια πλευρά της κρήνης διατηρείται μία ακόμη βρύση, με μικρότερη γούρνα, χωρίς στοιχεία διακόσμησης.

Το νερό της κρήνης προερχόταν από υδραγωγείο που κατασκεύασε ο Χασεκίς για τη μεταφορά νερού από τον Κηφισό μέχρι το αγρόκτημα, το οποίο παρέμενε σε χρήση μετά από πολλές επισκευές έως και τον 19ο αιώνα.

ΡΑΪΝΑ ΠΟΥΛΗ

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ρωπαίτου-Τσαπαρέλη 2006, 67-69, 104-105. Χρονόπουλος – Παπαγεωργίου 2000. Χρονόπουλος – Παρασκευοπούλου 2004 (όπου και βιβλιογραφία). Ορλάνδος 1933, 227.